

پیامدهای اقتصادی اسکان عشایر در کانون‌های توسعه استان آذربایجان غربی

دکتر احمد رحیمی^۱

چکیده:

اصولاً هر برنامه توسعه‌ای و عمرانی که اجرا می‌شود اثرات و پیامدهای مختلفی را به دنبال خود دارد. از جمله آن‌ها پیامدهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فضایی است. به علت گستردگی موضوع، در این مقاله فقط به جنبه‌های اقتصادی پرداخته می‌شود. هدف از این مقاله بررسی آثار و پیامدهای اقتصادی اسکان عشایر در سه کانون توسعه شیپلو، سیدآباد و شیخ معروف در استان آذربایجان غربی بوده است. روش تحقیق این پژوهش به صورت اسنادی و پیمایشی و ابزار گردآوری اطلاعات پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده است. برای تعیین حجم نمونه از روش شارپ - کوکران استفاده شده و خانوارهای نمونه براساس شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای - فضایی تعیین گردید. پس از تکمیل پرسش‌نامه‌ها، اطلاعات میدانی با استاندارد از نرم افزار SPSS استخراج و همبستگی داده‌ها براساس روش اسپیرمن آ تهیه شد. نتایج حاصله نشان داد پس از اسکان عشایر، میزان اراضی آنان افزایش یافته، مقدار تولیدات کشاورزی فزونی یافته و درآمد عشایر نیز افزایش یافته است. ولی این افزایش درآمد موجب رضایت عشایر نشده است زیرا به موازات افزایش درآمد عشایر میزان هزینه‌های عشایر نیز فزونی یافته است.

واژگان کلیدی: عشایر، اثرات اقتصادی، اسکان، آذربایجان غربی

مقدمه:

در طول تاریخ ایران، عشایر همواره نقش مؤثری در عرصه اقتصادی و سیاسی داشته‌اند. اگر چه با فروپاشی نظام ایلی نقش سیاسی عشایر به شدت از بین رفته و نقش اقتصادی آن‌ها نیز به دلایل مختلف مانند واردات محصولات کشاورزی از جمله گوشت قرمز، تخریب مراتع، سنتی ماندن شیوه دامداری، بی‌سوادی اکثر تولیدکنندگان، کمبود سرمایه‌گذاری و ... کاهش یافته است. از آنجا که ساماندهی به اسکان عشایر موجب تغییراتی در شیوه زیست و معیشت عشایر می‌شود، بدون شک این پدیده آثاری از خود به جای می‌گذارد. در طرح ساماندهی به اسکان عشایر، تلاش می‌شود تا به اقتصاد عشایر تنوع داده شده و فرصت‌های شغلی دیگری برای جامعه هدف ایجاد شود. به همین منظور واگذاری آب و زمین به خانوارهایی که اسکان داده می‌شوند و یا ایجاد دامداری‌های جدید از جمله این فعالیت‌ها است. لازم به ذکر است با توجه به شرایط

۱ - مدیرکل دفتر امور تعاونی‌ها و نظام بهره‌برداری سازمان امور عشایر ایران.

خاص طبیعی و انسانی هر منطقه، برنامه ویژه‌ای برای هر کانون در نظر گرفته می‌شود. از آنجا که بهره‌برداری کامل از زمین‌ها نیازمند یک دوره زمانی حداقل ۵ ساله است، در اوایل اجرای طرح علی‌رغم کاهش درآمد عشایر از دامداری از یک طرف و افزایش نیافتن درآمد خانوارهای اسکان یافته از زمین‌های واگذاری از طرف دیگر و همچنین افزایش هزینه‌های زندگی آن‌ها، موجب نارضایتی بیشتر خانوارهای عشایری شده است. مطالعات دیگری هم که در این زمینه انجام شده نشان‌دهنده همین مطلب می‌باشد. به نحوی که در ارزیابی اقتصادی اسکان عشایر در دشت بکان فارس ۴۰ درصد خانوارهای اسکان‌یافته مدعی شده‌اند که پس از اسکان، وضع آن‌ها بدتر شده ولی اکثریت همین جامعه اعلام کرده‌اند حاضر به بازگشت به زندگی عشایری قبلی خود نمی‌باشند. (سلطانی و زیبایی، ۱۳۷۸). در مطالعه‌ای که در مورد اسکان عشایر همدان انجام شده ۲۴ درصد عشایر اظهار داشته‌اند پس از اسکان، درآمد آن‌ها کاهش یافته و ۳۵ درصد اظهار کرده‌اند درآمد آن‌ها فرقی نکرده است. (محمدی و جهانگیری، ۱۳۸۲). در مقاله‌ای که توسط سه نفر از محققین بر روی کانون‌های اسکان بکان در استان فارس، قراب در چهار محال و بختیاری و گل‌افشان در اصفهان انجام شده، مشخص گردیده درآمد عشایر پس از اسکان افزایش یافته است. (صدیایی، پاپلی یزدی و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۶۴). در دو کانون ملای بلوط و تل شوره در استان فارس اگر چه مشکلات زندگی مردم به علت اسکان تاحدودی کاهش یافته، ولی اکثر عشایر بر ایجاد اشتغال به‌ویژه برای جوانان تأکید داشته‌اند. زیرا به دلیل کمبود فرصت‌های شغلی عشایر مجبور به انجام کارگری جهت تأمین درآمد خود شده‌اند (امیر عضدی، ۱۳۸۵). محقق دیگری در رساله دکتری خویش که در شش کانون توسعه در استان چهارمحال و بختیاری به انجام رسیده مدعی شده، در زمینه اجتماعی تأثیرات مثبتی در جامعه اسکان‌یافته مشاهده می‌شود ولی در زمینه اقتصادی، نه‌تنها پایداری ایجاد نشده، بلکه به ناپایداری و وضعیت اقتصادی خانوارها منجر شده است. (رضایی، ۱۳۸۶). لذا به نظر می‌رسد به منظور پایداری اسکان عشایر در کانون‌های توسعه باید به موضوع اشتغال و درآمد عشایر و در یک کلام اقتصاد خانوارهای عشایری توجه بیشتری صورت پذیرد. در این مقاله سعی شده به پیامدهای اقتصادی عشایر در سه کانون توسعه در استان آذربایجان غربی مورد بررسی قرار گیرد.

مواد و روش‌ها:

روش تحقیق این مقاله به صورت اسنادی^۱ و پیمایشی^۲ انجام شده است. اطلاعات مورد نظر به وسیله مشاهده، مصاحبه و تکمیل پرسش‌نامه جمع‌آوری گردیده است. با توجه به اهداف مطالعه، سئوالات و فرضیات، پرسش‌نامه‌ای با ۵۷ سوال تهیه و در مرحله اول اقدام به آزمایش مقدماتی^۳ در کانون‌ها شد. در مرحله دوم پس از اصلاحات لازم، اقدام به تکمیل پرسش‌نامه‌ها شد. برای تعیین حجم نمونه از روش آماری شارپ - کوکران استفاده گردید و با توجه به اینکه جامعه آماری در سه کانون مورد مطالعه ۳۱۰ خانوار بود حجم نمونه ۵۰ خانوار محاسبه شد که حدود ۲۰ درصد جامعه آماری را تشکیل می‌دهد که براساس تجربی نیز منطقی به نظر می‌رسد.

۱ - Documental

۲ - survey

۳ - pre - test

با توجه به اینکه تعداد خانوارها در سه کانون مورد مطالعه متفاوت بود، لذا براساس روش خوشه‌ای، فضایی از هر یک از کانون‌ها به نسبت تعداد خانوارهای ساکن اقدام به نمونه‌گیری و تکمیل پرسش‌نامه گردید. سپس با استفاده از نرم افزار SPSS اطلاعات به دست آمده از پرسش‌نامه‌ها پردازش، تجزیه و تحلیل و مورد آزمون قرار گرفت.

مبانی نظری و فرضیه:

برنامه دولت برای اسکان عشایر با هدف توسعه زندگی آن‌ها انجام می‌شود. با تغییر شیوه زندگی از کوچندگی به یکجانشینی باید برای خانوارها مشاغل جدیدی را ایجاد نمود. یکی از دیدگاه‌های مربوط به توسعه زندگی عشایر بحث اسکان عشایر است. براساس دیدگاه‌های موافق با اسکان عشایر و پایان کوچ نشینی، کاهش تدریجی جمعیت کوچ‌نشین و تنگ‌تر شدن عرصه و معیشت مبتنی بر دامداری سنتی و تحولات عمیق و فراگیر جوامع بشری در زمینه علمی، فرهنگی و ارتباطات، ادامه این شیوه از معیشت را بیش از پیش غیرمنطقی و ناممکن ساخته است. به علاوه جامعه متحول امروز که از انفجار تولید، انقلاب و اطلاعات و دنیای فراصنعتی سخن می‌گوید بی‌تردید عضو فلج و ناهمگون را در بلندمدت بر پیکره خود تحمل نخواهد کرد. براساس این نظریه دوران کوچ‌نشینی به سر آمده و در جهان متحول امروزی ادامه شیوه معیشت کوچ‌نشینی مورد پذیرش نیست (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳، ص ۲۵۵). طرفداران نظریه اسکان عشایر، سختی‌های زندگی کوچندگی و گرایش عشایر به سمت اسکان، تخریب مراتع به دلیل بهره‌برداری بی‌رویه و فشار دام بر مراتع و به هم خوردن تعادل اکولوژیک مراتع، محرومیت و فقر جامعه عشایری و در مجموع پایین بودن شاخص‌های توسعه انسانی را، دلیل اعتقاد خود برای اسکان عشایر می‌دانند. سازمان مدیریت و برخی از صاحب‌نظران دانشگاهی نیز به این دیدگاه اعتقاد دارند. البته در مجموع اکثریت عشایر نیز به دلیل سختی‌های زندگی کوچندگی و جاذبه‌های یکجانشینی به اسکان تمایل بیشتری دارند. این تمایل به‌ویژه در بین جوانان و زنان بیشتر است.

فرضیه:

با توجه به اقدامات دولت برای اسکان عشایر فرضیات زیر برای این تحقیق در نظر گرفته شد.
۱- اسکان و واگذاری زمین با امکانات دیگر به عشایر موجب بهبود وضعیت اقتصادی و رضایت آن‌ها از زندگی می‌شود.
۲- ایجاد مشاغل جدید در کانون‌های توسعه موجب کاهش تعداد دام و بهبود مراتع می‌شود.

محدوده جغرافیایی پژوهش:

این تحقیق در سه کانون اسکان عشایر در استان آذربایجان غربی انجام پذیرفته است. این نقاط عبارتند از: کانون‌های شیبیلو در شهرستان پلدشت که در حاشیه جنوبی دریاچه سد ارس (شمال استان) قرار گرفته است. کانون توسعه سیدآباد (کوم) در غرب شهرستان سلماس و نزدیکی مرز ترکیه واقع شده است. کانون توسعه شیخ معروف در شهرستان نقده (جنوب دریاچه ارومیه) و کنار جاده ارومیه - مهاباد قرار دارد.
کانون توسعه شیبیلو از نوع هدایتی (برنامه‌ریزی شده) و کانون‌های سیدآباد و شیخ معروف حمایتی (خودجوش) هستند.

عشایر کانون شیپلو کرد و از طایفه شیخ کانلو از ایل میلان هستند. مطالعات و عملیات اجرایی کانون شیپلو از اوایل دهه ۱۳۷۰ آغاز و در سال ۱۳۷۶ زمین‌ها به عشایر واگذار شده است. در این کانون توسط سازمان آب منطقه ای ایستگاه پمپاژ در کنار رود ارس احداث گردیده و آب به محل زمین‌ها توسط دو خط لوله منتقل شده است. امور عشایر استان نیز اقدام به احداث شبکه‌های ثانویه آبیاری، احداث زیرساخت‌های سایت اسکان (میلاد شهر)، واگذاری ۷۴۷ هکتار اراضی داخل شبکه برای اسکان ۱۷۱ خانوار نموده است.

عشایر کانون سیدآباد (کوم) از طایفه حسینی ایل سادات هستند. ایل سادات در بیشتر نقاط آذربایجان غربی پراکنده‌اند. ویژگی بارز اجتماعی آن‌ها سید بودن و از نظر مذهبی پیروی از مذهب اهل سنت بودن است. مطالعات مربوط به کانون سیدآباد از اواخر دهه ۱۳۷۰ آغاز گردید و عملیات اجرایی آن توسط بخش‌های مختلف جهاد کشاورزی طی یک اقدام مشترک و در قالب طرح ملی تعادل دام و مرتع و ساماندهی به اسکان عشایر به عنوان الگو انجام شده که عبارتند از: فعالیت‌های آبخیزداری، بهسازی و نوسازی اماکن دامی، آموزش‌های ترویجی، پرداخت تسهیلات جهت خرید دام سنگین و...

عشایر کانون شیخ معروف به طایفه مستقل حیدرلو وابسته هستند که در ۱۵ قشلاق سولدوز نقده پراکنده‌اند. مرکز قشلاق این عشایر روستای شیخ معروف است که در جنوب غربی کانون واقع شده است. براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ تعداد جمعیت این روستا ۲۳۸ نفر متشکل از ۴۸ خانوار بوده است. امور عشایر استان براساس مطالعات انجام یافته اقدام به حفر ۴ حلقه چاه مجهز به پمپ برقی نموده و هر حلقه چاه و زمین‌های پایاب آن به یک گروه بهره برداری واگذار شده است. در مجموع حدود ۱۴۰ هکتار زمین به ۳۴ خانوار عشایر واگذار شده که حداقل ۲/۵ و حداکثر ۵/۵ هکتار بوده است.

با توجه به مقدار زمین‌های واگذاری و بالا بودن PH خاک، در مجموع اراضی واگذاری نمی‌توانند درآمد کافی برای عشایر ایجاد نماید. همچنین برای ترویج گاوداری به ۱۰ نفر از اهالی تسهیلات خرید دام پرداخت شده است.

یافته‌های تحقیق:

♦ واگذاری اراضی زراعی به خانوارهای عشایری و تأثیر آن بر اسکان عشایر:

یکی از روشهای رایج در ساماندهی به زندگی عشایر، تبدیل زمین‌های مرتعی به زمین‌های زراعی آبی با فراهم کردن منابع آب به اشکال گوناگون، از جمله استفاده از آب رودخانه‌ها یا حفر چاه است. در محدوده مورد مطالعه، در دو کانون شیپلو و شیخ معروف با واگذاری زمین به عشایر کوچنده، سعی شده منابع درآمدی دیگری برای عشایر فراهم شود تا به این وسیله هم شیوه زیست عشایر تغییر پیدا کند، هم فشار دام بر مراتع کاهش یابد و هم در میزان درآمد خانوارهای عشایری افزایش حاصل شود. در کانون سیدآباد به دلیل نبودن منابع آب و خاک جدید یا واگذاری امکانات جهت ساخت اصطبل و ارائه وام جهت خرید دام، سعی در ساماندهی به زندگی عشایر شده است. لذا تعداد بالای سوالات بیجواب در این بخش به دلیل عدم واگذاری زمین به عشایر کانون سیدآباد است.

نتایج بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد، در کانون شیبلو به $30/8$ درصد خانوارها کمتر از ۳ هکتار، به $23/1$ درصد خانوارها ۴-۳ هکتار، به $11/5$ درصد خانوارها ۵-۴ هکتار و به $3/8$ درصد خانوارهای نمونه بیش از ۵ هکتار زمین واگذار شده است و $30/8$ درصد خانوارها نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف که باید فقط آن را برای کانون شیخ معروف در نظر گرفت، هیچ یک از خانوارهای نمونه کمتر از ۳ هکتار زمین دریافت نکرده‌اند، $4/2$ درصد خانوارها ۴-۳ هکتار زمین دریافت نموده‌اند، $29/2$ درصد خانوارها ۵-۴ هکتار و به $8/3$ خانوارها بیش از ۵ هکتار زمین واگذار شده است و $58/3$ درصد خانوارها که همان خانوارهای نمونه کانون سیدآباد هستند، به این سوال پاسخ نداده‌اند. در مجموع سه کانون نیز به ۱۶ درصد خانوارها کمتر از ۳ هکتار، به ۱۴ درصد ۴-۳ هکتار، به ۲۰ درصد ۵-۴ هکتار و به ۶ درصد بیش از ۵ هکتار زمین واگذار شده و ۴۴ درصد خانوارهای کل سه کانون به این سوال پاسخ نداده‌اند. بنابراین در کل این سه کانون، اکثریت خانوارها از حدود $2/5$ تا ۵ هکتار زمین دریافت کرده‌اند.

با توجه به این که گروهی از خانوارهای عشایری کانون‌ها قبل از اجرای طرح نیز دارای مقادیری زمین آبی و دیم در منطقه خود بوده‌اند، تأثیر میزان زمین‌های زراعی واگذاری بر مقدار زمین‌های زراعی فعلی آن‌ها نیز مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن به شرح زیر است.

در کانون شیبلو $3/8$ درصد سرپرستان خانوارها اظهار نموده‌اند زمین‌های زراعی آن‌ها نسبت به قبل از اجرای طرح کمتر شده است. با توجه به این که در اجرای طرح به عشایر زمین واگذار شده، احتمال این وجود دارد که پاسخگو (یک نفر) اقدام به فروش زمین‌های خود نموده است. $11/5$ درصد خانوارها اظهار داشته‌اند در مقدار زمین‌های زراعی آن‌ها فرقی ایجاد نشده و $65/4$ درصد خانوارها اظهار داشته‌اند، میزان زمین‌های زراعی آن‌ها نسبت به قبل از اسکان بیشتر شده است. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف $54/2$ درصد خانوارها - که همان عشایر سیدآباد بوده‌اند - اظهار داشته‌اند در میزان زمین‌های زراعی آن‌ها تغییری ایجاد نشده و $45/8$ درصد سرپرستان خانوارها گفته‌اند، زمین‌های زراعی آن‌ها پس از اسکان افزایش یافته است. در مجموع سه کانون، در ۲ درصد خانوارها زمین‌های زراعی کاهش یافته، در ۳۲ درصد خانوارها در میزان زمین‌های زراعی تغییری ایجاد نشده و ۵۶ درصد خانوارهای کل سه کانون اظهار داشته‌اند میزان زمین‌های آن‌ها افزایش یافته است. بنابراین میتوان گفت با اجرای طرح اسکان در بیش از نیمی از خانوارها زمین‌های عشایر افزایش یافته که همه آن‌ها نیز به صورت آبی کشت میشوند و یکی از نتایج اجرای طرح اسکان، افزایش زمین‌های زراعی عشایر است.

نحوه استفاده از زمین‌ها نیز مورد بررسی قرار گرفته است. طبق نتایج تحقیقات میدانی، در کانون شیبلو $7/7$ درصد از خانوارها زمین زراعی خود را در سال زراعی گذشته کشت نکرده بودند. در همین کانون $61/5$ درصد خانوارها زمین مزروعی خود را با همکاری خانواده خود کشت کرده بودند. هیچ یک از خانوارها زمین خود را اجاره نداده بوده‌اند و هیچ کدام از آن‌ها به صورت مزارعه آن را در اختیار دیگران قرار نداده بودند. البته $30/8$ درصد از خانوارها به این سوال پاسخ نداده‌اند که این گروه احتمالاً جزء افرادی هستند که یا زمین ندارند و یا احتمالاً زمین خود را به اصفهانیها جهت کشت هندوانه اجاره داده‌اند، ولی نخواستند موضوع اجاره زمین را اعلام نمایند. لازم به یادآوری است، تعدادی از کشاورزان اصفهانی پس از راه‌اندازی کانون شیبلو به این منطقه مراجعه و زمین زراعی عشایر را اجاره و در آن اقدام به کشت هندوانه می‌نمایند. البته گروهی از جوانان منطقه هم به عنوان کارگر کشاورزی، برای بهره برداران اجاره کار اقدام به کارگری به صورت روزمزد می‌نمایند.

در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف ۴/۲ درصد از خانوارها اعلام نموده‌اند، در سال زراعی گذشته زمین آن‌ها کشت نشده (بایر - آیش) و ۷۰/۸ درصد آن‌ها اظهار کرده‌اند، زمین‌های خود را شخصاً با همکاری خانواده خود کشت نموده‌اند. بقیه نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. در مجموع سه کانون نیز ۶ درصد خانوارها زمین خود را کشت نکرده و ۶۶ درصد آن‌ها شخصاً اقدام به کشت زمین‌های خود کرده‌اند و ۲۸ درصد مجموع آن‌ها نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. همان طور که گفته شد این گروه احتمالاً فاقد زمین بوده‌اند.

◆ تأثیر طرح اسکان عشایر بر میزان تولیدات و درآمد عشایر از زراعت و باغداری:

با توجه به این که در اجرای طرح اسکان در کانون شیبلو و شیخ معروف اقدام به واگذاری زمین زراعی به عشایر شده، لذا پیشبینی می‌شود که عشایر با بهره‌گیری از این زمین‌ها، اقدام به تولید محصولات زراعی و باغی نمایند و کم کم سهم این تولیدات و درآمد آن‌ها از این بخش در زندگی آن‌ها افزایش یابد. بررسیهای میدانی نشان می‌دهد، در کانون شیبلو ۳/۸ درصد از سرپرستان خانوارها اظهار کرده‌اند پس از اسکان میزان تولیدات زراعی و باغی آن‌ها کاهش یافته، ۷/۷ درصد اعلام نموده‌اند تولیدات آن‌ها در این بخش فرقی نکرده، در ۶۵/۴ درصد خانوارها تولیدات زراعی و باغی بیشتر شده و ۷/۷ درصد اعتقاد داشته‌اند تولیدات آن‌ها در این بخش خیلی بیشتر شده است. ۱۵/۴ درصد افراد نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند.

در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف، در ۶۲/۵ درصد خانوارهای مشمول طرح، پس از اسکان تولیدات زراعی و باغی آن‌ها تفاوتی نکرده و در ۳۷/۵ درصد خانوارها تولیدات آن‌ها در این بخش افزایش یافته است. دلیل اصلی عدم تفاوت تولیدات زراعی و باغی عشایر در این کانون‌ها این است که در کانون سیدآباد زمین زراعی به عشایر واگذار نشده و این نتیجه منطقی است. در مجموع سه کانون، ۲ درصد اظهار نموده‌اند تولیدات آن‌ها کاهش یافته، در ۳۴ درصد خانوارها تولیدات فرقی نکرده، ۵۲ درصد پاسخگویان اظهار کرده‌اند تولیدات زراعی و باغی آن‌ها بیشتر شده و ۴ درصد اعلام کرده‌اند تولیدات آن‌ها خیلی بیشتر شده و ۸ درصد نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. در یک جمع‌بندی کلی میتوان گفت، واگذاری زمین زراعی موجب بیشتر شدن تولیدات زراعی در جامعه عشایری شده و سهم آن در میزان تولیدات آن‌ها افزایش یافته است.

در پرسش دیگری، درآمد عشایر مشمول طرح اسکان از زراعت و باغداری نیز مورد بررسی قرار گرفت. براساس نتایج این بررسی در کانون شیبلو درآمد ۲۳/۱ درصد خانوارها از زراعت و باغداری تفاوتی نکرده، در ۶۱/۵ درصد خانوارها درآمد زراعت و باغداری بیشتر شده و در ۳/۸ درصد خانوارها این بخش از درآمد خیلی بیشتر شده است. ۱۱/۵ درصد نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. در کانون‌های سیدآباد و شیخ معروف در ۴/۲ درصد خانوارها درآمد از زراعت و باغداری کاهش یافته، در ۶۲/۵ درصد آن‌ها فرقی نکرده و در ۳۳/۳ درصد خانوارها، درآمد عشایر از این بخش بیشتر شده است. تغییر نکردن درآمد اکثریت خانوارها در این بخش را میتوان به دلیل عدم واگذاری یا توسعه زمین‌های زراعی عشایر در کانون سیدآباد دانست. در مجموع سه کانون ۲ درصد پاسخگویان اظهار کرده‌اند درآمد آن‌ها از زراعت و باغداری کاهش یافته، ۴۲ درصد بیان کرده‌اند که درآمد آن‌ها فرقی نکرده، ۴۸ درصد آن‌ها اظهار کرده‌اند درآمد آن‌ها بیشتر شده و ۲ درصد نیز اعلام کرده‌اند درآمد آن‌ها خیلی بیشتر شده و ۶ درصد بقیه نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. در جمع‌بندی کلی میتوان گفت، طرح اسکان عشایر در این سه کانون با توجه به اینکه فقط در دو کانون زمین زراعی واگذار شده، به همان نسبت موجب افزایش تولیدات زراعی و در

نتیجه افزایش سهم درآمد عشایر از این محصولات شده است. افزایش درآمد عشایر از زراعت و باغداری در کانون شیپلو کاملاً محسوس و در کانون‌های حمایتی کمتر بوده و از این نظر اثرات زیادی در این کانون مشاهده نمی‌شود.

جدول شماره ۱: تأثیر طرح اسکان بر تولیدات و درآمد عشایر از زراعت و باغداری (به درصد)

سه کانون				سیدآباد - شیخ معروف				شیپلو				محدوده
خیلی بیشتر شده		کمتر شده		خیلی بیشتر شده		کمتر شده		خیلی بیشتر شده		کمتر شده		
۴	۵۲	۳۴	۲	--	۳۷/۵	۶۲/۵	--	۷/۷	۶۵/۴	۷/۷	۳/۸	میزان تولیدات زراعی و باغی
۲	۴۸	۴۲	۲	--	۳۳/۳	۶۲/۵	۴/۲	۳/۸	۶۱/۵	۲۳/۱	--	درآمد از زراعت و باغداری

منبع: تحقیقات میدانی نگارنده

◆ تأثیر اسکان بر تعداد دام خانوارها:

به منظور بررسی تأثیر اجرای طرح ساماندهی به اسکان عشایر تعداد دام خانوارها اعم از گوسفند و بره، بز و بزغاله، گاو و گوساله و دام بارکش قبل و بعد از اسکان عشایر مورد سوال قرار گرفت. با توجه به متفاوت بودن دام‌ها و تبدیل دام برخی از خانوارها از دام سبک به دام سنگین و برای امکان مقایسه، تعداد دام‌ها به واحد دامی براساس استانداردهای کشور انجام و واحد دامی خانوارها و کانون‌ها محاسبه و مورد مقایسه قرار گرفت.

براساس نتایج بدست آمده، در کانون شیپلو ۲۰/۷ درصد خانوارها قبل از اجرای طرح فاقد دام بوده‌اند که پس از اسکان، تعداد آن‌ها به ۵۸/۳ درصد رسیده است.

تعداد خانوارهایی که قبل از اسکان بین صفر تا ۵۰ واحد دامی داشته‌اند ۱۶/۷ درصد بوده که این تعداد بعد از اسکان نیز ثابت باقی مانده است. اما تعداد خانوارهایی که بین ۵۱ تا ۱۰۰ واحد دامی داشته‌اند از ۲۹/۲ درصد به ۲۰/۸ درصد کاهش یافته است. بر همین اساس تعداد خانوارهایی که بین ۱۰۱ تا ۱۵۰ واحد دامی داشته‌اند از ۲۰/۸ به ۴/۲ درصد کاهش داشته است و در مجموع قبل از اسکان ۱۲/۶ درصد خانوارها بیش از ۱۵۰ واحد دامی داشته‌اند که تعداد آن‌ها به صفر رسیده است. بنابراین با اجرای طرح اسکان و واگذاری زمین، تعداد خانوارهای دارای دام به شدت کاهش یافته است.

جدول شماره ۲: مقایسه تعداد واحد دامی عشایر قبل و بعد از اجرای طرح اسکان (به درصد)

سه کانون		سیدآباد - شیخ معروف		شیپلو		محدوده طبقات (واحد دامی)
بعد از اسکان	قبل از اسکان	بعد از اسکان	قبل از اسکان	بعد از اسکان	قبل از اسکان	
۳۱/۳	۱۰/۴	۴/۲	--	۵۸/۳	۲۰/۷	بدون دام
۲۲/۹	۱۸/۸	۲۹/۱	۲۰/۸	۱۶/۷	۱۶/۷	۱-۵۰
۲۰/۸	۲۷/۱	۲۰/۹	۲۵	۲۰/۸	۲۹/۲	۵۱-۱۰۰
۸/۳	۱۶/۶	۱۲/۵	۱۲/۵	۴/۲	۲۰/۸	۱۰۱-۱۵۰
۲/۱	۱۰/۴	۴/۱	۱۶/۷	--	۴/۲	۱۵۱-۲۰۰
--	۴/۲	--	--	--	۸/۴	۲۰۱-۲۵۰
۴/۲	۶/۳	۸/۴	۱۲/۵	--	--	۲۵۱-۳۰۰
۶/۳	۲	۱۲/۵	۴/۲	--	--	۳۰۱-۳۵۰
۴/۲	۴/۲	۸/۳	۸/۳	--	--	۳۵۱ و بیشتر

◀ منبع: تحقیقات میدانی نگارنده

در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف قبل از اجرای طرح اسکان هیچ خانوار بدون دام وجود نداشته ولی پس از اجرای طرح به ۴/۲ درصد رسیده است. تعداد خانوارهایی که بین یک تا ۵۰ واحد دامی داشته‌اند از ۲۰/۸ درصد به ۲۹/۱ درصد افزایش یافته است. به عبارت دیگر تعداد خانوارهای با دام کم افزایش یافته است، ولی در مقابل تعداد خانوارهایی که بین ۵۱ تا ۱۰۰ واحد دامی داشته‌اند از ۲۵ درصد به ۲۰/۹ درصد کاهش یافته است. تعداد خانوارهای دارای ۱۰۱ تا ۱۵۰ واحد دامی ثابت مانده و در مقابل تعداد خانوارهایی که بین ۱۵۱ تا ۲۰۰ واحد دامی داشته‌اند از ۱۶/۷ درصد به ۴/۱ درصد کاهش یافته است. این تغییرات در خانوارهای دارای ۲۵۰ رأس دام تا بیش از ۳۵۱ رأس دام نیز وجود داشته و در این گروه تعداد آن‌ها افزایش نشان می‌دهد. با توجه به این که در کانون سیدآباد شیوه ساماندهی به اسکان عشایر بر مبنای توسعه دامداری و تبدیل دام سبک به دام سنگین بوده و در کانون شیخ معروف زمین‌های واگذاری دارای کیفیت بسیار خوبی نمیباشند، در مجموع طرح اسکان موجب کاهش زیاد در تعداد دام عشایر نشده است. اما در کل سه کانون تعداد خانوارهای بدون دام از ۱۰/۴ درصد به ۳۱/۳ درصد افزایش یافته است. تعداد خانوارهایی که بین یک تا ۵۰ واحد دامی داشته‌اند افزایش و تعداد خانوارهایی که بین ۵۱ تا ۱۰۰ واحد دامی داشته‌اند کاهش یافته است. در طبقات میانی تعداد دام عشایر کاهش یافته، ولی تعداد خانوارهایی که دارای بیش از ۳۰۰ واحد دامی و بیشتر بوده‌اند اندکی افزایش نشان می‌دهد. جمعیتی کلی نشان می‌دهد در مناطق عشایری با افزایش میزان زمین زراعی، تعداد دام کاهش می‌یابد و در کانون‌هایی که زمین واگذار شده تعداد دام بیشتر نمود یافته، ولی در نقاطی که زمین زراعی مناسب به عشایر واگذار نشده، اجرای طرح در کاهش تعداد دام تأثیر زیادی نداشته است.

◆ تغییرات شیوه دامداری:

با اجرای طرح ساماندهی به اسکان عشایر، تغییراتی در شیوه دامداری عشایر نیز حاصل می‌شود. از جمله آن‌ها تغییر در وضع و اندازه اصطبل دامداری، هزینه‌ها، درآمد و تغذیه دام‌ها می‌باشد. تغییر وضعیت بهداشتی اصطبل‌های دامداری عشایر یکی از این نوع تغییرات در شیوه دامداری عشایر است. براساس نتایج بررسی‌های میدانی، در کانون شیبلو ۱۵/۴ درصد پاسخگویان اعلام نموده‌اند پس از اسکان در وضعیت بهداشتی اماکن دامی آن‌ها تغییراتی ایجاد نشده است. با توجه به اینکه گروهی از ساکنین کانون شیبلو هنوز دارای دام هستند و دام‌های خود را در قشلاق-های قبلی نگهداری میکنند، به نظر میرسد این گروه هنوز در محل جدید زندگی خود، اصطبل احداث نکرده‌اند. ۳۰/۸ درصد آن‌ها اظهار داشته‌اند، وضعیت بهداشتی اماکن آن‌ها بهتر شده و ۳۴/۶ درصد نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند که مشمول گروهی شامل که کلاً دامداری را کنار گذاشته‌اند. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف، در ۲۵ درصد اماکن دامی خانوارها تغییری ایجاد نشده، در ۵۴ درصد بهتر و ۲۰ درصد نیز اعلام کرده‌اند وضعیت بهداشتی اماکن دامی آن‌ها خیلی بهتر شده است. در مجموع سه کانون، ۲۰ درصد بدون تغییر باقی مانده، در ۴۲ درصد بهتر شده و در ۲۰ درصد خیلی بهتر شده است. ۱۸ درصد نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. مجموعاً اجرای طرح ساماندهی به اسکان عشایر تا حدود زیادی موجب بهداشتی شدن اصطبل‌های دامداری عشایر شده است. این تغییر در کانون‌های شیبلو و سیدآباد بیشتر محسوس است و در کانون شیخ معروف تغییر قابل توجهی مشاهده نمی‌شود. تغییر در وسعت دامداریها سوال دیگری بوده که در پرسشنامه مطرح، و نظر سرپرستان نمونه اخذ و مورد بررسی قرار گرفته است. در کانون شیبلو ۱۵/۴ درصد خانوارها اعلام کرده‌اند، وسعت اماکن دامی آن‌ها کوچکتر شده، ۱۵/۴ درصد نیز اظهار داشته‌اند، در وسعت اماکن دامی آن‌ها تغییری ایجاد نشده و ۲۶/۹ درصد نیز اعلام کرده‌اند وسعت اصطبل دامداری آن‌ها بیشتر شده است. ۴۲ درصد پاسخگویان هم به این سوال جواب نداده‌اند. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف در وسعت ۵۴/۲ درصد اصطبل‌های دامداری عشایر تغییری ایجاد نشده و ۳۷/۱ درصد نیز اعلام کرده‌اند وسعت دامداری آن‌ها افزایش و ۸/۳ درصد نیز به سوال پاسخ نداده‌اند. در مجموع سه کانون، اجرای طرح موجب شده در وسعت اصطبل‌های دامداری ۳۴ درصد خانوارها تغییری ایجاد نشود و در ۳۲ درصد خانوارها این وسعت افزایش یافته و ۲۶ درصد نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. با توجه به اینکه در کانون شیبلو تعداد دام و خانوارهای دامدار کاهش یافته، به نظر میرسد اکنون عشایر دارای اصطبل‌های بزرگتری هستند که تعداد دام کمتری در آن‌ها نگهداری می‌کنند و در مجموع پس از اسکان، تراکم دام در اماکن دامی عشایر کاهش یافته است. تأثیر اسکان بر روی هزینه‌های دامداری عشایر سوال دیگر پرسشنامه بوده است. طبق بررسی‌های به عمل آمده، برای ۱۹/۲ درصد خانوارهای کانون شیبلو هزینه‌های دامداری پس از اسکان بیشتر شده، در ۱۸/۵ درصد آن‌ها این هزینه‌ها فرقی نکرده و در ۲۳/۱ درصد آن‌ها هزینه‌ها کمتر شده است. همچنین ۴۶/۲ درصد آن‌ها نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. در دو کانون سیدآباد و شیخ

معروف در ۶۶/۷ درصد خانوارها اجرای طرح موجب افزایش هزینه‌های دامداری شده است و ۲۵ درصد خانوارها گفته‌اند فرقی در هزینه‌های دامداری آن‌ها ایجاد نشده و ۸/۳ درصد نیز اظهار داشته‌اند هزینه‌های آن‌ها برای دامداری کمتر شده است. در مجموع سه کانون اجرای طرح ساماندهی به اسکان عشایر، در ۴۲ درصد خانوارها موجب بیشتر شدن هزینه‌های دامداری شده، در ۱۸ درصد خانوارها هزینه‌ها فرقی نکرده و در ۱۶ درصد کاهش یافته و ۲۴ درصد نیز به این سوال پاسخ نداده‌اند. در مجموع می‌توان گفت اجرای طرح ساماندهی موجب افزایش هزینه‌های دامداری به‌ویژه در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف شده است.

درآمد عشایر از دامداری پس از اسکان نیز مورد بررسی قرار گرفته است. در کانون شیبلو، ۲۳/۱ درصد خانوارها اظهار داشته‌اند پس از اسکان درآمد آن‌ها از دامداری کاهش یافته است. ۱۹/۲ درصد گفته‌اند درآمد آن‌ها فرقی نکرده و ۴۹/۲ درصد نیز اعلام کرده‌اند درآمد آن‌ها بیشتر شده است. همچنین ۳۸/۵ درصد آن‌ها به این سوال پاسخ نداده‌اند که شامل خانوارهایی می‌شده که پس از اسکان فاقد دام بوده‌اند. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف اکثریت خانوارها (۵۸/۳ درصد) اظهار داشته‌اند در درآمد آن‌ها از دامداری تفاوتی ایجاد نشده، ۸/۳ درصد اعلام کرده‌اند این درآمد کمتر و ۳۳/۳ درصد گفته‌اند، طرح اسکان موجب افزایش درآمد آن‌ها از محل دامداری شده است. در مجموع سه کانون نیز درآمد ۱۶ درصد خانوارها از دامداری کاهش یافته، در ۳۸ درصد آن‌ها فرقی نکرده و در ۲۶ درصد خانوارها این طرح موجب افزایش درآمد شده است. به نظر می‌رسد در کانون سیدآباد و شیخ معروف، اجرای طرح با توجه به تأکید بیشتر روی دامداری، موجب افزایش نسبی درآمد عشایر از دامداری شده ولی در کانون هدایتی شیبلو، روند درآمد خانوارها از دامداری در حال کاهش می‌باشد.

یکی از ویژگی‌های دامداری عشایری، وابستگی دام عشایر به مراتع است. پس از اجرای طرح اسکان، به دلایل مختلف انتظار می‌رود این وابستگی کاهش یابد. طبق نتایج تحقیقات میدانی در ۷/۷ درصد خانوارهای شیبلو تغذیه دستی دام کمتر شده، در ۱۹/۲ درصد خانوارها تغذیه دستی دام فرقی نکرده و در ۴۶/۲ درصد خانوارها استفاده از علوفه دستی برای تغذیه دام‌ها بیشتر شده است. این نسبتها برای دو کانون سیدآباد و شیبلو به ترتیب ۴/۲ درصد، ۳۳/۳ درصد و ۶۲/۵ درصد بوده است. در مجموع سه کانون ۶ درصد خانوارهای نمونه اعلام کرده‌اند پس از اسکان تغذیه دستی دام کمتر شده، ۲۶ درصد آن‌ها اظهار داشته‌اند تغذیه دستی دام فرقی نکرده و ۵۴ درصد خانوارها معتقد بوده‌اند پس از اسکان تغذیه دام‌ها با علوفه دستی افزایش یافته است. کم شدن علاقه عشایر به کوچ به دلایل سختی‌های آن، تبدیل دام کوچک به دام بزرگ، مقرون به صرفه نبودن کوچ به بیلاق به دلیل کم شدن تعداد دام‌ها و بالاخره، لغو پروانه چرای مراتع بیلاقی آن گروه از عشایر که در کانون شیبلو زمین دریافت کرده‌اند، از جمله دلایل این موضوع است. همچنین افزایش تغذیه دستی دام‌ها نشان دهنده کاهش فشار دام بر مراتع است.

یکی از مشکلات زندگی عشایر تلفات زیاد دام‌ها به دلایل مختلف است. با توجه به اسکان عشایر در یک محدوده و خودداری آن‌ها از کوچ به‌ویژه کاهش کوچ‌های سنتی دام‌ها، انتظار می‌رود پس

از اسکان، تعداد تلفات دام‌ها کاهش یابد. براساس یافته‌های این تحقیق، در کانون شیبلیو ۱۱/۵ درصد خانوارها اظهار داشته‌اند پس از اسکان تعداد تلفات دام آن‌ها کاهش یافته است. این ارقام برای دو کانون سیدآباد و شیخ معروف به ترتیب ۲۹/۲ و ۷۱/۸ درصد بوده و در مجموع سه کانون نیز ۲۰ درصد خانوارها اظهار کرده‌اند تلفات دامی پس از اسکان فرقی نداشته و در مقابل ۷۰ درصد پاسخگویان بر کاهش تلفات دامی اعتقاد داشته‌اند. در جمع‌بندی کلی میتوان گفت تلفات دامی عشایر پس از اجرای طرح اسکان کاهش یافته است.

◆ وضعیت استفاده از تسهیلات بانکی:

معمولاً شرایط زندگی عشایر به گونه‌ای است که کمتر می‌توانند از تسهیلات بانکی استفاده نمایند. نداشتن سند رسمی، دسترسی کمتر به ضامن کارمند و امثال آن، از دلایل استفاده کمتر عشایر از تسهیلات بانکی است. طرح اسکان از جمله عواملی است که عشایر را به جرگه استفاده-کنندگان از وام‌های بانکی اضافه می‌نماید.

براساس نتایج استخراج شده از تحقیقات میدانی، تعداد خانوارهایی که از تسهیلات بانکی استفاده کرده‌اند در کانون شیبلیو به این شرح است: خرید علوفه ۳/۸ درصد، ساخت مسکن ۷۶/۹ درصد، ساخت اصطبل ۳۴/۶ درصد و کشاورزی ۳/۸ درصد، در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف: ساخت اصطبل ۴/۲ درصد، کشاورزی ۴/۲ درصد و خرید دام ۳۷/۵ درصد خانوارها. در کل سه کانون: خرید علوفه ۲ درصد، ساخت مسکن ۴۰ درصد، ساخت اصطبل ۲۰ درصد، کشاورزی ۴ درصد و خرید دام در ۱۸ درصد خانوارها.

لذا مشاهده می‌شود اجرای طرح موجب ارتباط بیشتر عشایر با سیستم بانکی شده و گروهی از آن‌ها از تسهیلات بانکی استفاده نموده‌اند.

◆ تولید صنایع دستی:

در رابطه با تولید صنایع دستی توسط خانوارها نیز بررسی شد که مشخص گردید تولید صنایع دستی در هیچ یک از کانون‌ها رواج ندارد و در بین ۵۰ خانوار نمونه فقط یک خانوار در کانون شیبلیو به تولید صنایع دستی می‌پردازد. با توجه به اسکان عشایر و ایجاد زمینه تولید صنایع دستی و بیشتر شدن اوقات فراغت زنان، به نظر میرسد زمینه مناسبی برای ترویج صنایع دستی در بین زنان و دختران وجود داشته باشد. در هر حال اسکان عشایر منجر به گسترش تولید صنایع دستی در جامعه عشایری نمونه نشده است.

◆ بررسی تغییرات مالکیت پس از اسکان:

وقتی شیوه زیست کوچندگی تبدیل به یکجانشینی می‌شود، در نوع مالکیت خانوارها نیز تغییراتی ایجاد می‌شود. به منظور سنجش این موضوع، اقدام به بررسی آن در بین خانوارهای نمونه شد. همان‌طور که قبلاً گفته شد، با اجرای طرح اسکان میزان مالکیت عشایر بر دام کاهش یافت. اما در مقابل، میزان مالکیت عشایر بر مسکن، زمین زراعی، اصطبل با دوام و اثاثیه منزل افزایش یافته است.

جدول شماره ۳: تأثیر اسکان بر میزان و نوع مالکیت عشایر (به درصد)

نوع مالکیت	شیبلو			سیدآباد - شیخ معروف			سه کانون		
	کمتر شده	فرقی نکرده	بیشتر شده	کمتر شده	فرقی نکرده	بیشتر شده	کمتر شده	فرقی نکرده	بیشتر شده
مسکن با دوام	۷/۷	۱۱/۵	۷۳/۱	--	۷۵	۲۵	۴	۴۲	۵۰
زمین زراعی	۷/۷	۷/۷	۶۵/۴	--	۵۴/۲	۴۵/۸	۴	۳۰	۵۸
اصطبل با دوام	۷/۷	۲۶/۹	۴۶/۲	--	۴۱/۷	۵۸/۳	۴	۳۴	۵۲
اثاثیه منزل	--	--	۹۲/۳	--	۱۲/۵	۸۷/۵	--	۶	۹۰

منبع: تحقیقات میدانی نگارنده

همان گونه که در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود، در کانون شیبلو ۷/۷ درصد خانوارها اظهار نموده‌اند پس از اسکان میزان مالکیت آن‌ها بر مسکن با دوام کمتر شده، ۱۱/۵ درصد اعلام کرده‌اند فرقی نکرده و در مقابل ۷۳/۱ درصد سرپرستان خانوارها اظهار کرده‌اند، پس از اسکان میزان مالکیت آن‌ها بر مسکن بادام افزایش یافته است. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف ۷۵ درصد خانوارها اعلام کرده‌اند پس از اجرای طرح در میزان مالکیت آن‌ها بر مسکن با دوام تفاوتی ایجاد نشده و ۲۵ درصد اعتقاد داشته‌اند در میزان مالکیت آن‌ها بر مسکن افزوده شده است.

دلیل تفاوت بین کانون شیبلو (هدایتی) با دو کانون دیگر این است که در کانون شیبلو اقدام به ساخت شهرک شده و لذا عشایر با کمک دولت اقدام به ساخت مسکن جدید نموده‌اند. در مجموع سه کانون ۴ درصد خانوارها اظهار داشته‌اند میزان مالکیت آن‌ها بر مسکن کاهش یافته، ۴۲ درصد معتقد بوده‌اند در میزان مالکیت آن‌ها تفاوتی ایجاد نشده و ۵۰ درصد نیز اعلام کرده‌اند میزان مالکیت آن‌ها بر مسکن افزایش یافته است.

در رابطه با زمین زراعی نیز این افزایش در کانون شیبلو بیشتر بوده و در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف به دلیل اینکه در کانون سیدآباد زمین زراعی واگذار نشده میزان افزایش مالکیت بر زمین‌های زراعی کمتر است. در مجموع ۴۵/۸ درصد از پاسخگویان کانونهای حمایتی اعلام کرده‌اند، زمین‌های زراعی آن‌ها افزایش یافته که مربوط به کانون شیخ معروف است. در مجموع سه کانون نیز ۵۸ درصد خانوارهای نمونه اظهار کرده‌اند میزان مالکیت آن‌ها بر زمین‌های زراعی بیشتر شده است.

در رابطه با اصطبل با دوام، در کانون شیبلو میزان افزایش مالکیت نسبت به دو کانون شیخ معروف و سیدآباد کمتر است. زیرا در کانون شیبلو در ۴۶/۲ خانوارها مالکیت بر اصطبل با دوام افزایش یافته در حالی که در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف در ۵۸/۳ درصد خانوارها میزان مالکیت بر اصطبل با دوام افزایش نشان می‌دهد. دلیل آن این است که در طرح ساماندهی کانون سیدآباد، اکثریت قریب به اتفاق خانوارها با کمک دولت اقدام به ساخت اصطبل جدید و بهداشتی برای دام‌های خود نموده‌اند.

در رابطه با مالکیت بر ائاثیه منزل این افزایش بیشتر است. ۹۲/۳ درصد سرپرستان خانوارها اظهار داشته‌اند میزان مالکیت آن‌ها بر ائاثیه منزل افزایش داشته است. این ارقام در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف و مجموع سه کانون به ترتیب ۸۷/۵ و ۹۰ درصد بوده است. افزایش میزان ائاثیه منزل به دلیل بهبود اوضاع اقتصادی و شیوه زیست جدید است. چون در زندگی کوچندگی عشایر نمی‌توانند ائاثیه زیادی را با خود به بیلاق و قشلاق حمل نمایند.

در مجموع میتوان نتیجه گرفت با اسکان عشایر میزان مالکیت عشایر بر دام کمتر شده و در مقابل بر مالکیت اموال غیرمنقول (مسکن، زمین زراعی و اصطبل) افزوده می‌شود. میزان این افزایشها بستگی به نوع اجرای طرح دارد. در کانون‌هایی که زمین واگذار می‌شود، این افزایش در مالکیت زمین‌های زراعی بیشتر است. در کانون‌های هدایتی که اقدام به احداث شهرک مسکونی می‌شود، میزان مالکیت بر مسکن با دوام افزایش بیشتری دارد. در خصوص افزایش میزان ائاثیه منزل نیز با توجه به بهبود وضع اقتصادی عشایر و همچنین تغییر شیوه زیست، این افزایش طبیعی است.

◆ دیدگاه کلی عشایر نسبت به تحولات اقتصادی و رفاهی:

یکی از مهمترین اهداف طرح ساماندهی به اسکان عشایر، افزایش اشتغال، درآمد و در مجموع رضایت از زندگی است. یکی از هدف‌ها ایجاد اشتغال به‌ویژه برای جوانان است. نتایج بررسی‌ها در جدول شماره ۴ درج شده است.

جدول شماره ۴: تغییرات اقتصادی و رفاهی جامعه پس از اسکان (به درصد)

محدوده گزینیه	شیبلو			سیدآباد - شیخ معروف			سه کانون		
	کدام	بیشتر شده	کمتر شده	کدام	بیشتر شده	کمتر شده	کدام	بیشتر شده	کمتر شده
اشتغال	۳/۸	۲۶/۹	۶۹/۲	۴/۲	۴۱/۷	۵۴/۲	۴	۳۴	۶۲
مشاغل جنبی در روستا	--	۱۹/۲	۷۶/۶	۴/۲	۴۱/۷	۵۴/۲	۲	۳۰	۶۶
هزینه‌های زندگی	--	۱۱/۵	۸۸/۵	--	۸/۳	۹۱/۷	--	۱۰	۹۰
تنوع در غذا	۳/۸	۱۱/۵	۸۴/۶	--	۱۶/۷	۸۳/۳	۲	۱۴	۸۴
درآمد	۲۶/۹	۱۹/۲	۵۰	۲۵	۵۴/۲	۲۰/۸	۲۶	۳۶	۳۶
رضایت از زندگی	۱۱/۵	۳/۸	۸۰/۸	۴/۲	۲۵	۷۰/۸	۸	۱۴	۷۶

◀ منبع: تحقیقات میدانی نگارنده

براساس بررسی‌های به عمل آمده، در کانون شیبلو پس از اسکان ۳/۸ درصد از خانوارها اظهار داشته‌اند اشتغال کمتر شده، ۲۶/۹ درصد معتقد بوده‌اند میزان اشتغال فرقی نکرده و ۶۹/۲ درصد گفته‌اند میزان اشتغال بیشتر شده است. در کانون‌های سیدآباد و شیخ معروف این ارقام به ترتیب ۴/۲ درصد، ۴۱/۷ درصد و ۵۴/۲ درصد بوده است. در مجموع سه کانون به اعتقاد ۴

درصد خانوارها سطح اشتغال کمتر شده، ۳۴ درصد آنان اظهار داشته‌اند میزان اشتغال پس از اسکان فرقی نکرده و در مجموع از نظر ۶۲ درصد کل سرپرستان نمونه، طرح ساماندهی به اسکان، موجب افزایش سطح اشتغال شده است. در کانون هدایتی شیپلو به دلیل واگذاری زمین زراعی، افزایش سطح اشتغال بیش از دو کانون دیگر بوده است.

علاوه بر اشتغال در بخش کشاورزی، اجرای طرح ساماندهی به اسکان عشایر موجب ایجاد تغییراتی در مشاغل جنبی در کانون‌های توسعه می‌شود. با اجرای طرح، فعالیت‌هایی از جمله ساخت و ساز مسکن، اصطبل، خرید و فروش تولیدات زراعی، راندگی، مغازهداری در کانون‌های توسعه بیشتر شده است. به این منظور تأثیر طرح اسکان بر ایجاد مشاغل جنبی در کانون‌های توسعه نیز مورد بررسی قرار گرفت. از نظر هیچ یک از خانوارها، مشاغل جنبی پس از اسکان کاهش نیافته است. ۱۹/۲ درصد خانوارها اعتقاد داشته‌اند مشاغل جنبی در کانون نسبت به قبل از اجرای طرح تفاوتی نداشته و در مقابل ۷۶/۹ درصد خانوارها اظهار داشته‌اند اجرای طرح موجب افزایش مشاغل جنبی در کانون شده است. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف، میزان افزایش اشتغال جنبی در کانون‌ها کمتر از کانون شیپلو بوده است. زیرا ۴/۲ درصد خانوارها اظهار داشته‌اند این مشاغل پس از اسکان کاهش یافته، ۴۱/۷ درصد آن‌ها معتقد بوده‌اند مشاغل جنبی پس از اسکان فرقی نکرده، و ۵۴/۲ پاسخگویان گفته‌اند مشاغل جنبی در کانون‌های توسعه افزایش یافته است. بنابراین، در این کانون‌ها نیز مشاغل جنبی توسعه یافته، ولی میزان آن نسبت به کانون شیپلو کمتر بوده است. در مجموع سه کانون نیز ۶۶ درصد سرپرستان اعتقاد داشته‌اند مشاغل جنبی پس از اسکان افزایش یافته است.

تغییر در میزان درآمد، یکی از مولفه‌های مهم در تحولات اقتصادی خانوارها است. طبق نتایج تحقیقات میدانی، ۲۶/۹ درصد خانوارهای نمونه کانون شیپلو اظهار نموده‌اند پس از اسکان درآمد آن‌ها کاهش یافته، ۱۹/۲ درصد آن‌ها معتقد بوده‌اند درآمد آن‌ها فرقی نکرده و ۵۰ درصد بر افزایش درآمد تأکید کرده‌اند. این ارقام در دو کانون حمایتی سیدآباد و شیخ معروف به ترتیب ۲۵ درصد، ۵۴/۲ درصد و ۲۰/۸ درصد بوده است. به عبارت دیگر در دو کانون حمایتی، تأثیر طرح اسکان در افزایش درآمد خانوارها کمتر بوده است. زیرا در حالی که در کانون شیپلو به دلیل واگذاری زمین، درآمد ۵۰ درصد خانوارها افزایش یافته، ولی این افزایش در دو کانون حمایتی مورد مطالعه از ۲۰/۸ درصد خانوارها تجاوز نمی‌کند. در مقابل، در مجموع سه کانون حدود یک چهارم خانوارها بر کاهش درآمد خود پس از اسکان تأکید کرده‌اند که بایستی به این مسئله به صورت جداگانه پرداخته شود. در مجموع ۳۶ درصد خانوارها اظهار کرده‌اند درآمد آن‌ها پس از اسکان تفاوتی نداشته و به همین نسبت نیز اظهار کرده‌اند اسکان موجب افزایش درآمد آن‌ها شده است.

در مورد هزینه‌های زندگی پس از اسکان، اکثریت قریب به اتفاق خانوارها معتقد بوده‌اند اسکان موجب افزایش هزینه‌های زندگی آنان شده است.

در کانون شیپلو ۸۸/۵ درصد، در کانون‌های سیدآباد و شیخ معروف ۹۱/۷ درصد و در مجموع سه کانون ۹۰ درصد خانوارها اعتقاد به افزایش هزینه‌های زندگی داشته‌اند. از این نظر تفاوت زیادی بین کانون‌های هدایتی و حمایتی وجود ندارد.

در زندگی عشایری اصولاً تنوع غذایی به دلایل مختلف کمتر از جوامع شهری و روستایی است. از جمله عوامل این موضوع وابستگی به دامداری، عدم دسترسی به مراکز تولید و توزیع مواد غذایی، فقر بیشتر خانوارها، نوع فرهنگ و ... است. با اجرای طرح اسکان و تغییر در شیوه زیست، در تنوع غذایی عشایر نیز تغییراتی ایجاد شده است. در ۸۴/۶ درصد خانوارهای شیپلو و ۸۳/۳ درصد خانوارهای دو کانون سیدآباد و شیخ معروف و در ۸۴ درصد مجموع سه کانون، تنوع غذایی خانوارها پس از اسکان بیشتر شده و این نشان از بهبود شرایط زندگی خانوارهای اسکان یافته است.

رضایت از زندگی در کانون‌های توسعه، مولفه دیگر مورد بررسی بوده است. چرا که در نهایت اجرای طرح، رضایت خانوارها برای زندگی در کانون‌ها، ملاک اساسی برای ارزشیابی موفقیت طرح است. طبق نتایج تحقیقات میدانی، در کانون شیپلو رضایت ۱۱/۵ درصد از خانوارها از اسکان در کانون‌ها کمتر شده، در ۳/۵ درصد خانوارها فرقی نداشته و رضایت ۸۰/۸ درصد خانوارها از زندگی در کانون بیشتر شده است. در دو کانون حمایتی مورد مطالعه، این ارقام به ترتیب ۴/۲ درصد، ۲۵ درصد و ۷۰/۸ درصد به دست آمده است. به عبارت دیگر میزان رضایت از زندگی پس از اجرای طرح در کانون هدایتی شیپلو به دلیل تغییرات اساسی در شیوه زیست بیشتر بوده است. در مجموع سه کانون نیز رضایت ۸ درصد از خانوارها کمتر شده، در ۱۴ درصد خانوارها تفاوتی ایجاد نشده و در ۷۶ درصد کل خانوارهای نمونه میزان رضایت از زندگی فزونی یافته است.

◆ تغییرات استفاده از مراتع و وضعیت آن‌ها:

چنان که قبلاً بحث شد، تعداد دام عشایر به‌ویژه در کانون شیپلو پس از اسکان کاهش یافته و از میزان کوچندگی خانوارها نیز کاسته شده است. به منظور بررسی بیشتر وضعیت بهره‌برداری از هیزم و بوته‌های مراتع جهت استفاده برای سوخت و پخت و پز، این موضوع از سرپرستان خانوارها سوال شده است. در کانون شیپلو ۵۰ درصد خانوارها اظهار داشته‌اند میزان استفاده از بوته‌ها برای سوخت کمتر و ۵۰ درصد بقیه گفته‌اند میزان استفاده از بوته‌ها خیلی کمتر شده است. به عبارت دیگر ۱۰۰ درصد خانوارها بر کاهش استفاده از بوته‌ها برای سوخت و پخت و پز تأکید کرده‌اند. در کانون‌های سیدآباد و شیخ معروف این ارقام ۵۴/۲ و ۴۵/۸ درصد بوده و در کل سه کانون نیز ۵۲ درصد اعتقاد داشته‌اند استفاده از هیزم و بوته‌های مراتع برای سوخت کمتر و ۴۸ درصد اظهار داشته‌اند خیلی کمتر شده است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت طرح اسکان عشایر که همراه با اجرای طرح جایگزینی سوخت فسیلی اجرا شده، منجر به کاهش استفاده از بوته‌ها و هیزم، جهت پخت و پز و ایجاد گرما شده است.

وضعیت مراتع ییلاقی از دیدگاه سرپرستان نمونه مورد بررسی قرار گرفته است. در کانون شیپلو ۷/۷ درصد پاسخگویان اظهار داشته‌اند وضع مراتع بدتر شده، ۲۶/۹ درصد معتقد بوده‌اند شرایط مراتع ییلاقی فرقی نکرده و ۵۰ درصد گفته‌اند وضعیت بهتر شده است. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف، هیچ یک از پاسخگویان اعتقاد نداشته‌اند وضعیت مراتع ییلاقی بدتر شده، ۸/۳ درصد گفته‌اند فرقی نکرده، ۸۳/۳ درصد اعتقاد داشته‌اند وضعیت بهتر شده و ۸/۳ درصد نیز اظهار داشته‌اند وضعیت مراتع ییلاقی خیلی بهتر شده است. در مجموع سه کانون، ۴ درصد به بدتر شدن، ۱۸ درصد به عدم تفاوت، ۶۶ درصد به بهتر شدن مراتع ییلاقی و ۴ درصد به خیلی

بهبتر شدن مراتع ییلاقی پس از اجرای طرح اسکان اعتقاد داشته‌اند. بنابراین به نظر ۷۰ درصد کل پاسخگویان وضعیت مراتع ییلاقی نسبت به قبل از اجرای طرح بهتر یا خیلی بهتر شده است. همین سوال در باره وضعیت مراتع اطراف روستا (قشلاقی) نیز مطرح شده که پاسخ خانوارهای نمونه در جدول شماره ۶-۱۵ درج گردیده است. براساس دیدگاه پاسخگویان وضعیت مراتع اطراف روستا نسبت به قبل از اسکان بهبود پیدا کرده، ولی این تغییرات به اندازه مراتع ییلاقی نبوده است.

جدول شماره ۵: وضعیت مراتع پس از اجرای طرح اسکان (به درصد)

سه کانون				سیدآباد - شیخ معروف				شیبلو				محدوده کانون‌ها
بسیار بد	بد	متوسط	خوب	بسیار بد	بد	متوسط	خوب	بسیار بد	بد	متوسط	خوب	محدوده ییلاق و قشلاق
۴	۶۶	۱۸	۴	۸/۳	۸۳/۳	۸/۳	—	—	۵۰	۲۶/۹	۷/۷	مراتع ییلاقی
۲	۵۶	۳۶	۴	۴/۲	۷۰/۸	۲۵	—	—	۴۲/۳	۴۶/۲	۷/۷	مراتع اطراف روستا (قشلاقی)

منبع: تحقیقات میدانی نگارنده

در مقایسه بین مراتع ییلاقی و قشلاقی، همانطور که در جدول ملاحظه می‌شود، از نظر عشایر شیبلو، در مراتع ییلاقی تغییرات مثبت بیشتری اتفاق افتاده است. زیرا به اعتقاد ۵۰ درصد خانوارها مراتع ییلاقی بهبود یافته، ولی این رقم برای مراتع قشلاقی ۴۲/۳ درصد بوده است. در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف نیز این تفاوت دیدگاه عشایر نسبت به بهبود مراتع ییلاقی و قشلاقی وجود دارد. زیرا در حالی که ۸۳/۳ درصد خانوارها بر بهبود شدن مراتع ییلاقی و ۸/۳ درصد بر خیلی بهتر شدن مراتع ییلاقی تأکید کرده‌اند، این ارقام برای مراتع قشلاقی ۷۰/۸ و ۴/۲ درصد بوده است. در مجموع سه کانون نیز این تفاوت به چشم می‌خورد و کلاً ۷۰ درصد خانوارها اعتقاد داشته‌اند، مراتع ییلاقی بهتر یا خیلی بهتر شده و این رقم برای مناطق قشلاقی ۵۸ درصد بوده است.

در جمع‌بندی کلی از این مبحث می‌توان گفت به دلیل کاهش تعداد دام وابسته به مراتع، کمتر شدن کوچ عشایر و کاهش استفاده از بوته مراتع برای سوخت، طرح ساماندهی به اسکان عشایر موجب بهبود وضعیت مراتع در ییلاق و قشلاق شده، ولی این بهبودی در مراتع ییلاقی بیشتر است. دلیل این موضوع به این جهت می‌باشد که به خاطر عدم کوچ برخی از خانوارها، این گروه دام‌های خود را در مراتع اطراف روستا توسط یکی از اعضای خانوار یا چوپان به چرا می‌برند. تفاوت جغرافیایی دیگر بین دو کانون سیدآباد و شیخ معروف در مقایسه با کانون شیبلو بوده که به‌ویژه در کانون سیدآباد به دلیل اجرای طرح تعادل دام و مرتع، وضعیت مراتع از دیدگاه عشایر بهبودی بیشتری حاصل کرده است. بنابراین، اجرای طرح ساماندهی به اسکان عشایر در بهبود وضعیت محیط تأثیر مثبت داشته است.

نتیجه‌گیری و آزمون فرضیات:

در جمع بندی و نتیجه‌گیری از اجرای طرح اسکان عشایر در این سه کانون می‌توان اظهار داشت اقدام‌های دولت در راستای اسکان عشایر و کاهش تعداد و تغییر نوع دام عشایر و بهبود شرایط زیستی و اقتصادی آن‌ها انجام می‌شود. شرایط جغرافیایی تا حدود زیادی برنامه‌های اسکان عشایر را تحت تأثیر قرار می‌دهد. اگر چه پس از اسکان تغییراتی در شرایط اقتصادی در کانون‌های مختلف متفاوت است.

از جمع‌بندی یافته‌های تحقیق این نتایج حاصل می‌شود:

- ◆ یکی از نتایج طرح اسکان زمین دار شدن اکثر خانوارها است و موجب افزایش سرمایه ملی عشایر شده است.
- ◆ به علت عدم آشنایی عشایر اسکان یافته با زراعت، گروهی از آنان اراضی خود را در کانون شیبلو به کشاورزان اصفهانی جهت کشت هندوانه اجاره داده‌اند.
- ◆ نظام بهره برداری از اراضی به صورت بهره برداری خانوادگی انجام شده است.
- ◆ اسکان و واگذاری اراضی موجب افزایش میزان تولیدات زراعی شده است.
- ◆ یک سوم کل خانوارهای اسکان یافته اعلام کرده‌اند درآمد آن‌ها از زراعت افزایش یافته است. این افزایش در کانون شیبلو بسیار بیشتر از دو کانون دیگر بوده است.
- ◆ اسکان عشایر موجب کاهش تعداد دام خانوارهای عشایری و افزایش تعداد خانوارهای بدون دام تا حدود یک سوم خانوارها رسیده است. البته در کانون‌هایی که زمین به عشایر واگذار نشده کاهش تعداد دام کمتر اتفاق افتاده است.
- ◆ اسکان عشایر موجب شده وضعیت اصطبل‌های دامداری عشایر نسبت به قبل از لحاظ اندازه و بهداشتی بودن بهتر شده است.
- ◆ پس از اسکان در کانون شیبلو که زمین به عشایر واگذار شده تغییرات محسوسی در درآمد عشایر از دامداری ایجاد نشده، ولی در دو کانون سیدآباد و شیخ معروف درآمد عشایر از دامداری، اندکی افزایش یافته است.
- ◆ پس از اسکان میزان وابستگی دام عشایر به مراتع کاهش یافته و در مقابل میزان وابستگی علوفه دستی افزایش یافته است. کم شدن علاقه عشایر به کوچ به دلیل سختی‌های آن، تبدیل دام کوچک به دام بزرگ، مقرون به صرفه نبودن کوچ به بیلاق به دلیل کاهش تعداد دام‌ها و بالاخره لغو پروانه چرای دام در مراتع بیلاقی آن گروه از عشایر که در کانون شیبلو زمین دریافت کرده‌اند از جمله این دلایل است. همچنین افزایش تغذیه دستی می‌تواند نشان دهنده فشار دام بر مراتع گردد.
- ◆ اسکان موجب کاهش تلفات دامی عشایر شده است.
- ◆ اجرای طرح اسکان موجب افزایش استفاده عشایر از تسهیلات بانکی شده است.
- ◆ پس از اسکان میزان تولیدات صنایع دستی در خانوارها کاهش پیدا کرده است.
- ◆ پس از اسکان میزان مالکیت عشایر بر دام کاهش یافته ولی در مقابل میزان مالکیت بر مسکن، زمین زراعی، اصطبل با دوام و ائانه منزل افزایش یافته است.
- ◆ اسکان موجب افزایش اشتغال در کانون‌های توسعه شده، مشاغل جنبی نیز افزایش یافته و رضایت از زندگی نیز افزایش یافته است. همچنین وضعیت غذایی عشایر متنوع تر شده است.

- ◆ در مجموع هزینه‌های زندگی عشایر به دلیل اسکان افزایش یافته است.
- ◆ اسکان موجب کاهش استفاده از بوته‌ها و هیزم درختان برای سوخت شده است.
- ◆ از نظر عشایر پس از اسکان مراتع ییلاقی بهبود یافته است ولی در مراتع اطراف روستا تغییرات محسوسی ایجاد نشده است.

همان طور که گفته شد در این پژوهش دو فرضیه در نظر گرفته شده بود. برای آزمون این فرضیات اقدام به بررسی میزان همبستگی بین داده‌های میدانی مرتبط گردید. با توجه به رتبه ای بودن متغیرها روش اسپیرمن انتخاب و با استفاده از نرم افزار SPSS میزان همبستگی‌ها تعیین شد. در فرضیه اول مربوط به اسکان و واگذاری زمین یا امکانات دیگر به عشایر و تأثیر آن در بهبود وضعیت اقتصادی و رضایت از زندگی عشایر بود که مشخص گردید بین افزایش مقدار زمین‌های زراعی بعد از اسکان با میزان تولیدات زراعی همبستگی مستقیم وجود دارد. همچنین بین زمین‌های زراعی و درآمد خانوارهای اسکان یافته همبستگی مستقیم وجود دارد و با افزایش زمین‌های عشایر درآمد آن‌ها نیز افزایش یافته است ولی آزمون دیگری که بین مقدار مجموع زمین‌های زراعی با رضایت از اجرای طرح، میزان درآمد و میزان رضایت از اجرای طرح برقرار گردید نشان داد بین هیچ یک از آزمون‌ها همبستگی وجود ندارد. به بیان دیگر علی‌رغم افزایش درآمد عشایر، رضایت آن‌ها فزونی نیافته است. بنابراین قسمت اول فرضیه مبنی بر افزایش درآمد پس از اسکان تأیید ولی قسمت دوم یعنی میزان رضایت بیشتر بر اثر افزایش درآمد رد شد. به نظر می‌رسد عدم رضایت عشایر به دلیل افزایش هزینه‌های زندگی عشایر بر اثر اسکان بوده است. فرضیه دوم نشان داد بین ایجاد مشاغل جنبی و کاهش دام همبستگی مستقیم و منفی وجود دارد. یعنی با افزایش میزان مشاغل، تعداد دام کاهش می‌یابد. همچنین بین میزان اسکان (عدم کوچ) و کاهش تعداد دام نیز همبستگی منفی وجود دارد. به عبارت دیگر با افزایش سکونت عشایر در کانون‌ها، تعداد دام آن‌ها کاهش می‌یابد. از آن جا که کاهش تعداد دام وابسته به مراتع موجب کاهش فشار دام بر مراتع شده و در نهایت موجب بهبود وضعیت مراتع می‌شود. می‌توان اظهار داشت با اسکان عشایر در وضعیت مراتع بهبودی حاصل می‌شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها:

همان‌طور که اشاره شد سیاست دولت ساماندهی به اسکان عشایر در کانون‌های خودجوش و هدایتی است. استان آذربایجان غربی براساس اطلاعات موجود در سازمان امور عشایر ایران بیشترین تعداد کانون خود جوش در بین استان‌ها را دارد. با توجه به این که ایجاد شغل و افزایش درآمد باید مبنای توسعه زندگی عشایر باشد، احداث سایت‌های اسکان همانند شیپلو (میلاد شهر) برای سایر نقاط این استان توصیه نمی‌شود چون عشایر این استان بیشتر ماه‌های سال را در آبادی‌های قشلاق خود سکونت دارند. برای بهبود زندگی آن‌ها باید خدمات اقتصادی و اجتماعی در این کانون‌ها توسعه یابد. از آنجا که شرایط طبیعی این استان ویژگی‌های مناسبی دارد توسعه گردشگری در مناطق عشایری این استان یکی از راه‌های افزایش اشتغال و درآمد برای آن‌ها باید مورد توجه قرار گیرد.

◆ سایر پیشنهادها برای توسعه زندگی عشایر استان:

۱. تنوع بخشی به مشاغل عشایر
۲. تأکید بر منابع موجود و افزایش بهره‌وری
۳. واگذاری منابع آب و خاک جدید به عشایر به‌ویژه در مناطقی که حوضه دریاچه ارومیه قرار ندارند.
۴. بهره‌برداری بهینه از مراتع با اصلاح نظام بهره‌برداری
۵. شناسایی، آموزش و ترویج استفاده از گیاهان دارویی
۶. آموزش بیش از پیش عشایر جهت افزایش بهره‌وری در کشاورزی و دامداری
۷. تأمین نهاده‌های دامی و گسترش پروار بندی
۸. توسعه آبیاری تحت فشار در مناطقی که عشایر اراضی کشاورزی دارند.
۹. احداث بندهای ذخیره آب و بند انحرافی و خطوط انتقال آب به اراضی زراعی
۱۰. استفاده بهینه از منابع آبی شمال استان به‌ویژه در منطقه بورالان
۱۱. افزایش امنیت برای توسعه سرمایه‌گذاری، گسترش و گردشگری و ...
۱۲. ایجاد بازارچه مرزی با توجه به این که این استان با سه کشور هم‌مرز می‌باشد و در مسیر جاده ترانزیتی ایران - ترکیه - اروپا واقع شده است.
۱۳. گسترش سایر فعالیت‌های مربوط به بخش کشاورزی از جمله پرورش طیور، زنبورداری و آبی‌پروری
۱۴. توسعه باغداری با توجه به شرایط آب و هوایی و مناسب بودن منطقه برای تولید سیب درختی.
۱۵. توسعه صنایع دستی در کانون‌های اسکان عشایر با توجه به سکونت عشایر در بخش عمده سال در قشلاقات به‌ویژه بین مردان.
۱۶. اجرای طرح‌های در روستاهای قشلاقی با اولویت روستاهای مرکزی و بزرگتر.
۱۷. توسعه خدمات آموزشی، رفاهی و ارتباطی از جمله توسعه مدارس، امکانات بهداشتی، راه‌های مناطق عشایری
۱۸. تسهیل در دریافت وام جهت احداث و نوسازی مسکن عشایر و اماکن دامی و بهداشتی.
۱۹. گسترش صنایع تبدیلی با توجه به تولیدات زیاد بخش کشاورزی در این استان.

منابع:

- ◀ ازکیا، مصطفی غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۳). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران. تهران. نشر نی.
- ◀ امیر عضدی، طوبی. (۱۳۸۵). بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اسکان عشایر. نمونه موردی: کانون‌های تل‌شوره و ملایی بلوط شهرستان کازرون، رساله دکتری دانشگاه آزاد اسلامی. (چاپ نشده)
- ◀ رحیمی، احمد (۱۳۸۸). بررسی و تحلیل آثار و نتایج اسکان عشایر (نمونه موردی آذربایجان غربی). فصلنامه جغرافیایی سرزمین، شماره ۲۱ بهار ۱۳۸۸. صص ۱۳ - ۱.
- ◀ رحیمی، احمد (۱۳۸۷). بررسی آثار فضایی و اجتماعی اسکان عشایر. مطالعه موردی کانون‌های شیبلو، سیدآباد و شیخ معروف در استان آذربایجان غربی، رساله دکتری چاپ نشده. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.

- ◀ سلطانی، غلامرضا و زیبایی، منصور (۱۳۷۸). ارزیابی اقتصادی طرح اسکان عشایر در دشت بکان اقلید. سازمان امور عشایر ایران و دانشگاه شیراز، گزارش.
- ◀ رضایی، پژمان. (۱۳۸۶).
- ◀ صیدایی، اسکندر و پاپلی یزدی، محمد حسین و دیگران، ژان پیر. (۱۳۸۳). ارزیابی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کانون‌های اسکان عشایر، مجموعه مقالات همایش ملی ساماندهی جامعه عشایری ایران. تهران: انتشارات نقش بیان. صص ۶۶ - ۴۷.
- ◀ نجفی، بهاء‌الدین (۱۳۸۳). نقش عشایر در توسعه اقتصادی ایران. مجموعه مقالات همایش ملی ساماندهی جامعه عشایر ایران. تهران: سازمان امور عشایر ایران. صص ۳۷۲ - ۳۴۹.
- ◀ مرکز آمار ایران. (۱۳۸۵) نتایج آمارگیری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵. سایت اینترنتی درگاه ملی ایران.